

УДК 94(519)«1917»

І. В. Толстих, І. В. Рябенко*Дніпропетровський національний університет імені Олеся Гончара***О. Ф. КЕРЕНСЬКИЙ В МЕМУАРАХ ПРЕДСТАВНИКІВ
ВИЩОГО ОФІЦЕРСТВА РОСІЇ****Проаналізовано оцінку діяльності О. Ф. Керенського в якості військового та морського міністра в спогадах представників генералітету царської армії.***Ключові слова:* О. Ф. Керенський, Лютнева революція, мемуари, Тимчасовий уряд.**Проанализирована оценка деятельности А. Ф. Керенского как военного и морского министра в воспоминаниях представителей генералитета царской армии.***Ключевые слова:* О. Керенский, Февральская революция, мемуары, Временное правительство.**This article analyses the estimation of A. F. Kerensky activity on his place of the Navy Minister in the memoirs of the Tsar Army generals.***Key words:* O. Kerensky, February revolution, Memoir literature, Provisional government.

Актуальність вивчення діяльності Олександра Федоровича Керенського в період Лютневої революції крізь призму власних оцінок його сучасників обумовлена низкою як історичних, так і психологічних чинників. По-перше, завдяки роботам мемуарного характеру можна повніше визначити роль тієї або іншої особи в історії [12, с. 83]. По-друге, аналіз спогадів сучасників про Олександра Федоровича Керенського дозволяє прослідкувати на тлі персональної історії розвиток подій весни–осені 1917 р., їх сенс і особливості. По-третє, інтерпретація дій О. Ф. Керенського авторами спогадів дозволяє відтворити процес вибору, прийняття і реалізації ним рішень державного масштабу і, завдяки цьому, визначити як позитивні, так і негативні результати його діяльності.

Література, в якій згадується ім'я О. Ф. Керенського, створювалася протягом століття в різних історичних умовах. Перші видання з'явилися відразу ж після Лютневої революції 1917 р. [1; 6; 14]. Про нього писали представники різних політичних сил, що брали участь у революційних подіях [5; 8; 23; 24; 25], емігранти [8; 9; 24; 25], партійні діячі Радянської Росії [20; 21]. Значну увагу приділили О. Ф. Керенському радянські і російські історики [3; 4; 10; 11; 15; 16; 18; 19; 26; 29]. У останні десятиліття з'явилися нові праці, автори яких вносять певний вклад у дослідження діяльності голови колишнього Тимчасового уряду [2; 3; 7; 15; 16; 27; 28].

На жаль, у дослідницькій літературі дуже скупо представлена діяльність О. Ф. Керенського як військового і морського міністра. Мемуарна література дозволяє освітити не лише це питання, але і показати, як сприймали О. Ф. Керенського представники вищих кругів офіцерства, а також з'ясувати, чому багато військових, які ставились до О. Ф. Керенського, м'яко кажучи, не дуже доброзичливо, все ж деякий час співробітничали з Тимчасовим урядом.

Найбільший інтерес становлять для нас мемуари генерал-ад'ютанта О. С. Луконського [22], генерал-лейтенанта А. І. Денікіна [9], генерал-лейтенанта П. М. Врангеля [4], генерала П. М. Краснова [17]. Практично всі вони вийшли друком у 1920–1930-х рр. за кордоном, у тому числі і у виданні І. В. Гессена «Архів російської революції».

Зазначені автори згадують, що призначення О. Ф. Керенського на пост військового і морського міністра викликало обурення серед вищого офіцерства Росії.

Більшість з них вважала це призначення абсурдним, оскільки міністр-соціаліст О. Ф. Керенський не мав ані найменшого уявлення ні про устрій армії, ні про тактику ведення бойових дій. І хоча деякі з них змирилися з цим призначенням, дії О. Ф. Керенського часто викликали у них незадоволеність і роздратування. Найбільш негативно поставився генерал-ад'ютант О. С. Лукомський, який звинувачував О. Ф. Керенського в неприйнятті рішучих заходів для порятунку армії. У його пам'яті О. Ф. Керенський зберігся як людина «дріб'язкова, злісна, яка ставила інтереси справи нижче за свою дрібну самолюбивість і пихатість» [22, с. 73].

На відміну від О. Лукомського і від багатьох інших представників офіцерства, командувач Західним і Південно-західним фронтами А. І. Денікін надав О. Ф. Керенському і його діяльності досить лояльну оцінку [9, с. 174–175, 194]. Відзначаючи, що призначення О. Ф. Керенського замість О. І. Гучкова на пост військового і морського міністра було сприйнято в Ставці «без упередження», Денікін підкреслював, що Керенський – людина, абсолютно чужа військовій справі і військовому життю, але, якщо він матиме оточення з числа грамотних офіцерів, його перебування на посту військового міністра може дати позитивні результати. «Те, що зараз твориться в армії, – писав А. І. Денікін – просто безумство, зрозуміти це не важко і невоєнній людині; Гучков – представник буржуазії, правий, йому не вірили; мабуть тепер міністрові-соціалістові, мазунові демократії удасться розсіяти той густий туман, яким заволокло свідомість солдатів». Проте А. І. Денікін підкреслював, що «потрібна була величезна сміливість або самовпевненість, щоб підняти таку ношу...» [9, с. 397]. З часом генерал із гіркотою констатував, що повсякденне життя армії, підготовка до наступу і необхідність єдності поглядів між центральним управлінням і командуванням, відсутність чого різко впадала в очі, «не залучали уваги міністра». На думку А. І. Денікіна, «словесна кампанія» О. Ф. Керенського, яка повинна була змусити солдатів йти «на подвиги в ім'я вітчизни», закінчувалася завжди однаково: «солдатська маса, ласа до видовищ і чутливих сцен, слухала заклики визнаного вождя до самопожертвування, і він і вона палали «священним вогнем» з тим, аби на інший же ранок перейти до чергових завдань дня: він – до подальшої «демократизації армії», вона – до «поглиблення завоювань революції» [9, с. 399].

Та все ж, зауважував А. І. Денікін, «був поза сумнівом такий короткий, досить яскравий період у житті Керенського – військового міністра, – я його відношу приблизно до червня, – коли не лише широкі круги населення, але і російське офіцерство підкорялося чарівливості його екзальтованої фрази, його істеричного пафосу. Російське офіцерство, віддане на заклання, тоді все забуло, все пробачило і болісно чекало від нього порятунку армії. І вже не фразою звучала їх обіцянка – померти в перших рядах. І боляче ставало багато раз, під час об'їздів Керенського, коли в цих приречених розгоралися очі, а в серці світла надія – скоро, дуже скоро безжалісно і грубо розтоптана» [9, с. 195].

Не дивно, що в еміграції колишні офіцери, які з соромом і гіркотою згадували свою готовність йти за О. Ф. Керенським, саме його вважали винним у втраті своїх надій і саме до нього висували претензії.

Своєрідне ставлення до О. Ф. Керенського склалося ще у одного представника вищого офіцерства – генерал-лейтенанта П. Н. Врангеля, який першим плодом так званої «свободи», вважав нові порядки в армії і падіння дисципліни серед військових. Рішучий і прямолінійний барон не приховував своєї незадоволеності новою владою, захоплювався командиром корпусу графом Келлером, який відмовився присягнути Тимчасовому уряду. Отже і ставлення до О. Ф. Керенського з боку П. Н. Врангеля було відповідним: він не довіряв «вискочці», звинувачував його у створенні ситуації, яка робила неможливим досягнення психологічної єдності в армійському середовищі. У всьому підтримуючи Л. Р. Корнілова, барон

прагнув до єдиної мети – відновлення самодержавства і знищення диктатора – О. Ф. Керенського. До останніх днів свого життя П. Н. Врангель вважав нещастям сепаратний мир, укладений більшовиками з Німеччиною, розвал Росії і значні територіальні втрати. Проте звинувачував у цьому не особисто Керенського, а весь бездарний Тимчасовий уряд, вищий генералітет і російський народ, оскільки «Велике слово «свобода» цей народ замінив свавіллям і отриману вільність перетворив на буйство, грабіж і вбивство» [4, с. 273–278].

Слід зазначити, що в мемуарах представників російського офіцерства все ж більше уваги приділяється характеристиці особистих якостей О. Ф. Керенського, ніж інформації про його діяльність на терені військового міністра. Досить часто на сторінках спогадів змальовується його портрет. Найбільш неприємною його зовнішність виявляється в описі генерала П. М. Краснова. Правда, їхня зустріч відбулася у жовтні 1917 р., коли події в країні вийшли з-під контролю Тимчасового уряду і становище О. Ф. Керенського змінилося: з лідера революції, що викликав захоплення, він поступово перетворювався на невдачу. Зустрівшись із ним у Гатчині, П. М. Краснов побачив: «Обличчя із слідами важких безсонних ночей. Бліде, хворе, із хворою шкірою і опухлими червоними очима. Голени вуса і голена борода, як у актора. Голова дуже велика по тулубу. Френч, галіфе, чоботи з гетрами – все це робило його схожим на штатського, такого, що вирядився на недільну прогулянку верхи» [17, с. 150]. Повідомляючи, що О. Ф. Керенський зберіг лаконічність фраз, упевненість у тому, що його накази як і раніше повинні виконуватися, П. М. Краснов відзначав певний нервовий надриг і невірноваженість співбесідника. Проте генерал, незважаючи на своє негативне ставлення, все ж пішов під командування О. Ф. Керенського, пішов як до Верховного головнокомандуючого, пропонуючи своє життя і життя своїх людей в його повне розпорядження. «Так, йду, – писав Краснов у мемуарах, – тому що не до Керенського йду я, а до Батьківщини, до великої Росії, від якої відректися не можу. І якщо Росія з Керенським, я піду з ним. Його ненавидітиму і проклинатиму, але служити і вмирати піду за Росію. Вона його вибрала, вона пішла за ним, вона не зуміла знайти вождя більш здібного, піду допомагати йому, якщо він за Росію» [17, с. 149].

У цих словах криється ще одна, напевно найбільш важлива причина різко негативного ставлення більшості військових, та й основної маси дворянства до О. Ф. Керенського. Свого часу вони бачили в ньому рятівника Росії, нею вибраного лідера, вони пішли за ним, переступивши через себе, пішли в ім'я Росії. Росію втратили, а колишня неприязнь до О. Ф. Керенського в їхній свідомості з часом переросла в упевненість, що він і є головний винуватець поразки.

Підводячи підсумок, автори вважають за необхідне повторити, що діяльність О. Ф. Керенського на посту військового і морського міністра не знайшла належного віддзеркалення в дослідницькій літературі. Дуже цікавим є і вивчення спогадів самого О. Ф. Керенського [13] про його перебування на цьому терені, про взаємини з представниками військової еліти, його характеристика стану російської армії того часу, тим паче, що в даний час є доступ до величезного масиву написаних ним робіт.

Бібліографічні посилання

1. **Асспар П.** Силуэты революции: Керенский на фронте / П. Асспар. – М., 1917.
2. **Бондарев В.** Керенский и Горбачев: две эпохи и две драмы / В. Бондарев // Родина. – 1992. – № 8–9. – С. 8–12.
3. **Быкова А. А.** Архив А.Ф. Керенского в Центре гуманитарных исследований Техасского университета / А. А. Быкова // Отечественные архивы. – 2001. – №3. – С. 18–24.
4. **Венков А. В.** Белые генералы / А. В. Венков. – Ростов н/Д., 2000.

5. **Гольденвейзер А. А.** Из Киевских воспоминаний / А. А. Гольденвейзер // Архив русской революции / И. В. Гессен. – Т. 6. – М., 1991. – С. 161–303.
6. **Губер П. К.** А. Ф. Керенский на фронте / П. К. Губер. – Пг., 1918. – № 4.
7. **Гуржий В. В.** Разведка НКВД против А. Ф. Керенского / В. В. Гуржий // Новая и новейшая история. – 2001. – № 6. – С. 65–69.
8. **Дан Ф.** К истории последних дней Временного правительства / Ф. Дан // Октябрьская революция: Мемуары. – М., 1991. – С. 114–131.
9. **Деникин А. И.** Очерки русской смуты. Крушение власти и армии, февраль – сентябрь 1917 г. – Репринт. воспроизвед. изд. / А. И. Деникин. – М., 1991.
10. **Иоффе Г.** Мистерия Керенщины. Чьи интересы защищал претендент в диктаторы / Г. Иоффе // Переписка на исторические темы. – М., 1989.
11. **Иоффе Г. З.** Эпилог Керенщины / Г. З. Иоффе // Вопр. истории. – 1986. – № 3. – С. 92–99.
12. Казус: индивидуальное и уникальное в истории. – 1999. – Вып. 2. / Ю. Л. Бессмертный, М. А. Бойцов М. А. – М., 1999.
13. **Керенский А. Ф.** Русская революция. 1917 / А. Ф. Керенский; пер. с фр. Е. В. Нетесовой. – М., 2005. – С. 184–189.
14. **Кирьяков В. В.** Керенский как оратор / В. В. Кирьяков // Речи А. Ф. Керенского о революции. – Пг., 1917.
15. **Колоницкий Б. И.** Загадка Керенского / Б. И. Колоницкий // Звезда. – 1994. – № 6. – С. 15–21.
16. **Колоницкий Б. И.** Культ А. Ф. Керенского: Образы революционной власти / Б. И. Колоницкий // Отечественная история. – 1999. – № 4. – С. 103–112.
17. **Краснов П.** На внутреннем фронте / П. Краснов // Архив русской революции / И. В. Гессен. – Т. 1. – М., 1991. – С. 97–190.
18. **Керенский А. Ф.** Русская революция. 1917 / А. Ф. Керенский; пер. с фр. Е. В. Нетесовой. – М., 2005. – С. 184–189.
19. **Кудин В. А.** Керенский: путь к прозрению / В. А. Кудин // Лектору о современном мире. – Сб. – Вып. 10. – М., 1989.
20. **Кудін В. О.** Керенський і Сталін / В. О. Кудін // Трибуна лектора. – 1988. – № 4. – С. 20–23.
21. **Ленин В. И.** Письма из далека // В. И. Ленин. Полн. собр. соч. – Т. 31. – С. 11–33.
22. **Ленин В. И.** Товарищам, томящимся в плену // В. И. Ленин. Полн. собр. соч. – Т. 31. – С. 60–66.
23. **Лукомский А. С.** Из воспоминаний / А. С. Лукомский // Архив русской революции / Гессен И. В. – Т. 2. – М., 1991. – С. 46–76.
24. **Милюков П. Н.** Воспоминания / П. Н. Милюков. – М., 1991.
25. **Набоков В. Д.** Временное правительство / В. Д. Набоков // Страна гибнет сегодня. Воспоминания о русской революции 1917 г. – М., 1991. – С. 372–437.
26. **Смирнов М. И.** Адмирал А. В. Колчак во время революции в Черноморском флоте / М. И. Смирнов / Страна гибнет сегодня. Воспоминания о русской революции 1917 г. – М., 1991. – С. 77–94.
27. **Старцев В. И.** Крах Керенщины / В. И. Старцев. – Л., 1982.
28. **Стронгин В. Л.** Керенский: Загадка истории / В. Л. Стронгин. – М., 2004.
29. **Четвертков Н. В.** Несколько штрихов к портрету А. Ф. Керенского / Н. В. Четвертков // Отечественная история. – 2001. – № 6. – С. 135–144.
30. **Яковлева Т. А.** Пути возрождения. Идеи и судьбы эмигрантской печати П. Б. Струве, П. Н. Милюкова и А. Ф. Керенского / Т. А. Яковлева. – Иркутск, 1996.

Надійшла до редколегії 22.10.2009.